

JURIDINIO ASMENS DOKTRINA: ŠIUOLAIKINĖS TENDENCIJOS

Agnė Tikniūtė *

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 4545
Elektroninis paštas agne.tikniute@mruni.lt

Pateikta 2007 m. gruodžio 21 d., parengta spausdinti 2008 m. vasario 27 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama juridinio asmens doktrina, aptariami jos istoriniai pokyčiai ir šiuolaikinės transformacijos. Juridinio asmens institutas apima įvairias juridinio asmens rūšis, bet dėl darbo apimties nagrinėjimo dalyku pasirinkta bendrovės teisinė forma. Straipsnyje siekiama atskleisti, kad tradicinė juridinio asmens doktrina nėra pakankama metodologinė priemonė šiuolaikiniam teisiniam reguliavimui. Tuo tikslu keliami šie uždaviniai: atskleisti doktrinos priklausomybę nuo apyvartos poreikių, pristatyti šiuolaikinę juridinio asmens koncepciją ir palyginti ją su Lietuvos teisės doktrinoje galiojančia juridinio asmens samprata.

Pagrindinės sąvokos: juridinio asmens teorija, sutartinė juridinio asmens teorija, kreditorių apsauga, socialinė juridinio asmens atsakomybė.

IVADAS

Juridinio asmens institutas nuo romėnų teisėje išryškėjusių užuomazgų iki šiandieninių tarptautinių korporacijų patyrė nemažai pokyčių. Visų pirma, buvo plėtojama juridinio asmens atskirumo nuo jo dalyvių (savininkų) idėja. Ji išsikristalizavo tik XIV a. Antrasis svarbus žingsnis buvo žengtas XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje, kai atsirado pelno siekiantys narystę pagrįsti juridiniai asmenys – bendrovės¹. Trečioji transformacija įvyko XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, kai teisė į juridinį asmenį tapo viešosios apyvartos objektu, nes bendrovių akcijomis imta prekiauti biržose. Būtent šis pokytis buvo susijęs su ribotos atsakomybės, kaip vieno iš pagrindinių juridinio asmens požymių, atsiradimu. Ketvirtasis etapas prasidėjo po Antrojo pasaulinio karo ir vyksta iki šiol: juridinis asmuo jau nebėra tik nacionalinės teisės darinys, nes jo veikimo zona peržengia įsi-

steigimo valstybės teritoriją. Tačiau ir nacionalinėje teisėje tradicinę juridinio asmens dalyvių apsaugos nuo valdymo organų piktnaudžiavimo paradigmą keičia nauji teisinio reguliavimo uždaviniai – gerinti kitų juridinio asmens interesų grupių apsaugą darbuotojų, kreditorių ir net visos visuomenės atžvilgiu.

Šiuos naujus socialinio reguliavimo uždavinius galima apibendrinti taip: iš juridinį asmenį sudarančių interesų grupių reikalaujama vis didesnės socialinės atsakomybės. Todėl aktualu kelti klausimą, ar tradicinė juridinio asmens doktrina gali būti metodologinis pagrindas tokiai atsakomybei plėstis? Šio klausimo Lietuvos teisės mokslininkai plačiau dar nenagrinėjo, nors galima paminėti keletą juridinio asmens teorijų analizių (naujausios – 2006 m. išleistoje Deivido Soloveičiko monografijoje „Baudžiamoji juridinio asmens atsakomybė“ bei autorių kolektyvo 2004 m. vadovėlyje „Civilinė teisė“). Šių analizių autoriai laikosi tradicinės nuostatos – jos skirtos parodyti juridinio asmens kaip teisės subjekto teisinės atsakomybės pagrįstumą, tačiau neanalizuoja galimybės plėsti grupių, sudarančių juridinį asmenį, atsakomybės – siekiant socialinio teisingumo mažinti juridinio asmens dalyvių ir valdymo organų ribotos atsakomybės apsaugą nepanaikinant pažangiųjų juridinio asmens aspektų – rinkos dalyvių galimybės būti dauge-

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros lektorė.

¹ Viduramžių pabaigoje ir bendrosios, ir civilinės teisės sistemose buvo įsigaliojusi juridinio asmens, pagrįsto narystę, koncepcija. Šis juridinis asmuo jau turėjo teisinį subjektiškumą – galėjo būti nuosavybės teisės subjektu, ieškovu ir atsakovu teisme ir net baudžiamosios atsakomybės subjektu. Tačiau jis vis dar buvo tuo, ką šiuolaikinė teisė vadina viešuoju juridiniu asmeniu, t. y. nesiekė pelno [1, p. 6].

lio juridinių asmenų bendrasavininkiais per akcijų rinką, galimybe telkti stambųjį kapitalą ir kita. Šiame straipsnyje keliamas klausimas, ar tradicinė juridinio asmens doktrina gali priimti šiuos naujus teisinio reguliavimo iššūkius.

Straipsnio objektu pasirinkta juridinio asmens doktrina, aptariami jos istoriniai pokyčiai ir šiuolaikinės transformacijos. Kadangi juridinio asmens institutas apima įvairias juridinio asmens rūšis, dėl darbo apimties nagrinėjimo dalyku pasirinkta bendrovės teisinė forma.

Straipsnyje siekiama atskleisti, kad tradicinė juridinio asmens doktrina nėra pakankama metodologinė priemonė šiuolaikiniam teisiniam reguliavimui. Tuo tikslu keliami šie uždaviniai: atskleisti doktrinos priklausomybę nuo apyvartos poreikių, pristatyti šiuolaikinę juridinio asmens koncepciją ir palyginti ją su Lietuvos teisės doktrinoje galiojančia juridinio asmens samprata. Straipsnyje taikomi istorinis, lyginamasis ir sisteminis metodai.

1.1. ISTORINĖ APŽVALGA

Visi istoriniai juridinio asmens pokyčiai – juridinio asmens atskirumo nuo jo dalyvių idėjos įtvirtinimas teisės normose, pelno siekiančių narystę pagrįstų juridinių asmenų – bendrovių atsiradimas bei teisės į juridinį asmenį tapimas viešosios apyvartos objektu, taip pat faktas, kad juridinis asmuo jau nebėra tik nacionalinės teisės darinys, nes jo veikimo zona peržengia įsisteigimo valstybės teritoriją, kiekvieną kartą reikalaujant kritiškai įvertinti juridinio asmens doktriną. Analizuojant juridinio asmens institutą istoriniu aspektu stebina tai, kad nors pati juridinio asmens forma keitėsi, doktrinos požiūriu juridinio asmens samprata iki XX a. antrosios pusės nepatyrė fundamentalų lūžių.

Kaip savo darbe „Cikliški korporacinės formos pasikeitimai: bendrovės socialinės atsakomybės istorinė perspektyva“ rašo Reuvenas S. Avi-Yonahas [1, p. 6], juridinio asmens raida nuolat buvo susijusi su trimis pagrindinėmis juridinio asmens teorijomis: *agregato* (asmenų visumos – angl. *aggragate*), *fikcijos* ir *realybės*.²

Toks šių teorijų ilgaamžiškumas stebina jau vien dėl to, kad juridinio asmens institutas transformavosi apimdamas vis didesnę socialinių santykių įvairovę: nuo kavos klubų iki tarptautinių korporacijų ir net valstybių. Teorijų universalumą galima paaiškinti tuo, kad kiekviena iš jų pabrėžia skirtingą, tačiau esminį juridinio asmens instituto aspektą, be kurio jis negalėtų funkcionuoti. Apibendrinant galima išskirti esminius teorijų požymius, kurie, autorės nuomone, lėmė vienos ar kitos teorijos populiarumą konkrečiu istoriniu etapu.

² Šiame darbe vartojami apibendrinti šių doktrinų pavadinimai – teorija, kuri juridinį asmenį suvokia kaip valstybės suteiktą privilegiją, vadinama *fikcijos* (*koncesijos*) vartojant F. C. Savingny terminą, o teorija, pripažįstanti juridinio asmens subjektiškumo realumą – atskirumą nuo dalyvių valios, – *realybės* (plg. O. Gierke. Plačiau apie fikcijos ir realybės (organinę) teorijas ir jų sekėjus žr. [16, p. 158–160]).

Agregato teorija juridinį asmenį traktuoja kaip įrankį dalyvių tikslams pasiekti, neturintį jokio autonomiškumo, tiesiog kolektyvinės dalyvių valios perteikėją. Ši teorija pirmiausia atkreipia dėmesį į dalyvių interesų apsaugą.

Fikcijos teorijos autorių požiūriu, juridinis asmuo yra tiesiog dirbtinis valstybės valios kūrinys, o ne tikrasis teisės subjektas, todėl valstybės prerogatyva yra savavališkai suteikti arba atimti jam teises ir pareigas, kurios konkrečiu istoriniu laikotarpiu, valstybės požiūriu, yra būtinos. Todėl fikcijos teorijos būdingiausias bruožas – valstybės teisės reguliuoti juridinio asmens veiklą pabrėžimas.

Realybės teorija daugiausia dėmesio skiria juridinio asmens teisiniu subjektiškumui, jo valios atskirumui nuo dalyvių valios, atstovaujama juridinio asmens valdymo organų. Taip pat ši teorija pabrėžia visų dalyvaujančiųjų juridinio asmens veikloje interesų pusiausvyros būtinumą.

Trys tradicinės juridinio asmens doktrinos prisitaikydavo prie laikmečio poreikių viena kitą sėkmingai papildydamos.

• *Juridinio asmens atskirumo nuo jo narių idėja*

Pirmasis iššūkis, su kuriuo susidūrė juridinio asmens doktrina, buvo juridinio asmens teisinis subjektiškumas – atskirumas nuo jo dalyvių. Mokslininkai nesutaria, ar klasikinei romėnų teisei buvo žinoma korporacinė juridinio asmens forma ir visi pagrindiniai jos atributai: teisė būti ieškovu arba atsakovu teisme bei būti nuosavybės teisės subjektu³. Tačiau jai jau buvo pažįstamos visos trys teorijos, jau *Corpus Juris Civilis* galima išvelgti jų užuomazgų. Pavyzdžiui, teisininkas Gajus laikėsi fikcijos teorijos požiūrio ir teigė, kad *collegia* negali būti sukurtos remiantis tik dalyvių valia – tam reikalingas valstybės leidimas [1, p. 8]. Jo amžininkas Paulius vadovavosi agregato teorija, tapatindamas juridinį asmenį su kolektyviai veikiančiais jo nariais, nes neigė juridinio asmens (savivaldybės) galimybę turėti ką nors nuosavybės teise, nes nariai negalėjo turėti kolektyvinio *animus* [1, p. 9]. *Ulpianus* laikėsi trečiojo, realistinio, požiūrio, teigdamas, kad teisininkas, pasamdytas vadovauti juridiniam asmeniui (*universitas*), vykdo ne jo narių valią, bet veikia paties juridinio asmens labui. Jis taip pat pirmasis pritarė vienanarės bendrovės egzistavimui [1, p. 10].

Francisco Accursius (1182–1258) darbuose, kuriuose jis apibendrinė Bolonijos juristų *Corpus Juris Civilis* komentarus, taip pat koegzistuoja visos trys doktrinos – agregato, fikcijos ir realybės. Ir tik po šimto metų ima vyrėti realybės teorija, įkūnijanti juridinio asmens ir jo dalyvių atskirumo idėją. Šis doktrinos posūkis atsispindi *Bartoluso iš Sassoferato* (1314–1357) darbuose. Jo darbų įtaka ypač ryški Vakarų teisės tradicijai iki XIX a. [1, p. 13]. *Bartolusas* sukūrė naują juridinio asmens modelį – nepriklausomą nuo konkrečių

³ P. W. Duffas pritaria tokiam požiūriui, o F. Schultzas ir O. Gierke'as teigia priešingai [1, p. 8].

dalyvių ir valstybės, ir veikiantį per atstovus – *persona representata*.

Būtent *Bartolusas* išgrynino juridinio asmens, kaip atskiro nuo dalyvių teisės subjekto, idėją. Jis savo darbuose paneigė fikcijos teoriją remdamasis prigimtinė žmonių teise kurti įvairius teisinius darinius be valstybės specialaus leidimo ar sutikimo bei pabrėžė juridinio asmens nepertraukiamą egzistenciją, nepriklausomą nuo jo dalyvių baigtinumo. Kas lėmė realybės doktrinos išgaliojimą? Įtakos, be abejo, turėjo mokslinės minties raida to laikmečio universitetuose, tačiau pagrindiniai veiksniai, paskatinę atsisakyti fikcijos teorijos, buvo išorinio pobūdžio. Svarbiausias iš jų – valstybės vaidmens susilpnėjimas. Žlugus Šventajai Romos Imperijai korporacijoms nebereikėjo gauti leidimo savo egzistavimui [2]. Taip pat lemiamos įtakos turėjo miesto-valstybės ir universitetų atsiradimas Italijoje. Šiems dariniams buvo ypač svarbu pagrįsti savo atskirumą tiek nuo valstybės, tiek ir nuo savo narių. Šis poreikis ir lėmė realybės teorijos triumfą.

Nors XIV–XVIII a. vyko reikšmingi struktūriniai pokyčiai, vėl sustiprinantys juridinio asmens priklausomybę nuo valstybės valios (juridinio asmens steigimas tampa priklausomas nuo valdovo: jam būtina karališkoji chartija bei sukuriama juridinio asmens išorinės kontrolės elementai, pavyzdžiui, Anglijoje *committee of visitors* [1, p. 19] (nūdienos stebėtojų tarybos analogas, atstovaujantis steigėjo ir visuomenės interesams)), vis dėlto realybės teorija išlieka vyraujanti. XVIII a. pabaigoje *Blackstone* taip apibūdina juridinį asmenį: „kai nariai yra suvienyti ir konsoliduoti į juridinį asmenį (korporaciją), jie ir jų teisių perėmėjai yra vienas asmuo teisės požiūriu – kaip asmuo jie turi vieną išvestinę visų narių valią, kad visi nuo įsteigimo buvę, esantys ir būsimi nariai būtų vienu nemirtingu teisės subjektu“ [1, p. 19].

• *Pelno nesiekiančių juridinių asmenų virsmas į pelno siekiančius asmenis*

Antrasis iššūkis juridinio asmens doktrinai buvo juridinių asmenų ūkinė-komercinė veikla. Juridinio asmens institutas formavosi viešosios teisės veikimo srityje⁴. Romėnų teisėje abi teisinės konstrukcijos – bendrija (*societas*)⁵ ir korporacija (*universitas*) – vienijo dalyvių turtą bendros idėjos įgyvendinimu [16, p. 157].

Nuo XIV a. iki XVIII a. net ir privatūs juridiniai asmenys buvo naudojami iš esmės viešiesiems interesams tenkinti (pvz., ligoninės ir universitetai) [1, p. 19]. Tačiau ekonominiai pokyčiai paskatino naują doktrinos šuolį, nes XVIII a. ima atsirasti pirmieji komerciniai juridiniai asmenys. Esminis lūžis, transformavęs juridinį asmenį iš viešo į privatų, įvyko JAV, kai visos valstijos

⁴ Tai lėmė bendruomenės poreikis dalyvauti civilinėje apyvartoje [16, p. 157].

⁵ Senovės Romoje egzistavo tam tikros asmenų bendrijos (kartais vadintos *societates vectigalium publicorum*), besiverčiančios valstybės pajamų rinkimu: mokesčius už viešuosius pastatus, kelius, tiltus, miškus ir kt. rinko ne valstybės pareigūnai, o privatūs asmenys, kasmet valstybei mokėdami nustatytą pinigų sumą. Šioms operacijoms reikėjo didelio kapitalo, kadangi plečiantis Romos valstybei mokesčiai buvo renkami iš vis didesnių teritorijų. Minėtos bendrijos tapo patogia narių kapitalo sujungimo priemone [30, p. 205–212].

įgijo teisę suteikti organizacinėms formoms juridinio asmens statusą ir prasidėjo privačių pelno siekiančių bendrovių bumas, kuris tapo efektyvios ekonomikos pagrindu. Šis steigimo liberalizavimas leido telkti didelį kapitalą, išspręsti valdymo problemą bei suteikti ribotą atsakomybę dalyviams⁶. Šios istorinės aplinkybės turėjo įtakos, kad daugelis autorių verslo rizikos ribojimo įnašą į juridinį asmenį dydžiu funkciją laiko svarbiausiu juridinio asmens požymiu [28, p. 16–24].

Kiti du esminiai XIX a. bendrovių teisės pokyčiai turėjo įtakos dar stipresniam realybės teorijos išgalėjimui jurisprudencijoje. Tai juridinių asmenų steigimas pareikštine tvarka, kuris mažino valstybės vaidmenį šiame procese ir sumenkino fikcijos teorijos reikšmę, bei ribotos atsakomybės įtvirtinimas įstatymais, kuris sumažino agregato, kaip dalyvių jungtinės veiklos naudojantis juridinio asmens forma, teorijos vaidmenį.

• *Uždaro tipo bendrovių virsmas į atviro tipo bendroves*

Trečioji esminė transformacija įvyko JAV XIX a. pabaigoje, prasidėjus geležinkelių ir metalo bei naftos kompanijų erai [1, p. 27]. Padidėjus kapitalo koncentracijos poreikiui iš esmės ėmė keistis ir tuo metu vyravęs bendrovės tipas: mažas, dažnai šeimos, bendrovės ėmė keisti didelės, atviro tipo bendrovės, kurių akcijos platinamos viešai. Šis formos pasikeitimas vėl pareikalavo naujo visų trijų juridinio asmens teorijų įvertinimo, pritaikymo naujoms sąlygoms. Reikėjo rasti naują realybės, agregato ir fikcijos teorijų pusiausvyrą. Prioriteto suteikimas fikcijos teorijai pateisintų griežto valstybės reguliavimo teisėtumą, agregato – priešingai, suteiktų per daug teisių juridiniam asmeniui, nes ji kildino juridinio asmens teises iš jungtinės fizinių asmenų valios, o tai nebesiderino su tuo metu išgaliojusio korporacijos, turinčios tūkstančius anonimiškų akcininkų, modeliu. Nors to meto jurisprudencijoje galima rasti įvairių nuomonių šiuo klausimu, realybės teorija vis dėlto išlaikė savo vyraujančias pozicijas [27, p. 363], nes ji geriausiai perteikė to meto poreikius: įtvirtino juridinio asmens autonomijos idėją nepaneigdamą valstybės teisės reguliuoti juridinio asmens veiklą. Dėl realybės teorijos išgalėjimo savo aktualumą ėmė prarasti *ultra vires* doktrina⁷ ir vis labiau įsitvirtino valdymo organų autonomijos idėja. Ji anglosaksų teismų praktikoje pavadinta verslo sprendimo taisykle⁸ (*business judgement rule*). *Realybės* teorijoje geriausiai suderintos visų, turinčiųjų į juridinį as-

⁶ 1800 m. JAV buvo tik 800 bendrovių, įsteigtų gavus chartiją ir turinčių ribotą atsakomybę, o 1890 m. – jau 500 tūkst. [6, p. 24].

⁷ *Ultra vires* doktrinos esmė buvo valstybės teisė reikalauti, kad juridinis asmuo veiktų pagal savo steigimo dokumentus, neviršydamas valstybės jam suteiktų įgaliojimų. Šios taisyklės atsisakymas apribojo valstybės kontrolę juridiniam asmeniui ir kartu atmetė fikcijos teoriją. Tikrąją doktrinos pabaigą ženklino leidimas steigti privačius juridinius asmenis „bet kokiam teisėtam tikslui“, t. y. jiems nebebuvo taikoma specialaus teismo sąvoka bei įtvirtinta akcininkų teisė daugumos sprendimu perleisti bendrovės turtą (iki tol buvo būtinas vienbalsis pritarimas, kaip agregato teorijos liekana).

⁸ Verslo sprendimo taisyklė atmetė agregato teorijos suformuluotą sampratą, kad valdymo organai yra tik dalyvių valios reprezentantai, teisine prasme – atstovai. Nuo šiol valdymo organai turėjo teisių, kurios nebuvo akcininkų suteiktos ir todėl nebegalėjo būti jų nuginčytos.

menį teisių ir teisėtų interesų, teisės ir pareigos: atsižvelgiama ir į dalyvių, ir į valdymo organų bei kreditorių, darbuotojų ir net visuomenės interesus, o valstybės kišimasis pateisinamas tik proporcinga tų interesų apsauga.

XX a. pradžioje diskusija apie juridinio asmens esmę neteko savo aktualumo, nes buvo patenkinti to meto rinkos poreikiai – juridinis asmuo buvo apgintas nuo per didelės dalyvių bei valstybės įtakos. Naują iššūkį pateikė devintasis XX a. dešimtmetis – privertė iš naujo iškelti klausimą apie akcininkų teises ir kartu iš naujo svarstyti juridinio asmens doktrinos klausimą⁹.

• *Juridinio asmens, kaip nacionalinio teisės subjekto, virsmas į daugianacionalinį*

Ketvirtasis juridinio asmens doktrinos virsmo etapas dar tebevyksta. Daugeliui valstybių atveriant savo rinkas tiesioginėms investicijoms, išstobulėjus komunikacijoms ir transportavimo priemonėms, vis daugiau įmonių „globalizuojasi“. Jungtinių Tautų duomenimis, jau 1993 m. veikė 35 tūkst. daugianacionalinių įmonių, turinčių 170 tūkst. antrinių įmonių užsienio valstybėse [24]. Tokių įmonių kapitalas yra išsibarstęs po daugelį jurisdikcijų, jų akcijomis prekiaujama įvairių valstybių biržose. Todėl vienintelis dalykas, dažniausiai siejantis tokią įmonę su pirminio steigimosi valstybe, yra valdymo organo buvimo vieta.

Toks juridinio asmens virsmas verčia peržiūrėti ir šiuolaikinę juridinio asmens metodologiją. Mokslininkai pripažįsta, kad sunku vertinti, kokius doktrinos pokyčius atneš juridinio asmens ryšio su steigimosi valstybe nutraukimas. Tačiau akivaizdu, kad fikcijos teorija nebentina bent šios rūšies įmonėms, nes jų valdymo organai jau turi teisę perkelti juridinio asmens buvimo vietą į kitą valstybę pasirinkdami ir taikytiną teisę [1, p. 40].

Įmonių „globalizavimasis“ sukelia ir kitas pasekmes – siekdamas vykdyti didelės apimties veiklą įmonės neišvengiamai turi atmesti tradicinę XX a. veiklos organizavimo formą ir kurti naujus kompleksinius darinius. Dėl mokestinio, apskaitos bei administracinio patogumo jos paprastai renkasi vykdyti savo veiklą per antrines bendroves. Patronuojanti ir antrinė įmonės dažniausiai suformuoja grupę, kolektyviai vykdančią ūkinę-komercinę veiklą daugelyje valstybių [8, p. 465]. Įmonių¹⁰ grupių skaičiaus didėjimas yra rimtas iššūkis net ir realybės doktrinai. Ji formavosi daug paprastesnėje ekonominėje realybėje, nežinančioje perskyros tarp įmonės, kaip verslo organizavimo formos, ir juridinio asmeniškumo. O įmonių grupių bei kontroliuojančio akcininko fenomenas kvestionuoja svarbiausią tradicinį juridinio asmens požymį – jo teisinį subjektiškumą, t. y.

⁹ Priežastis – praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio krizė vertybinių popierių rinkoje, kurią sukėlė įmonių įsigijimo už skolintą kapitalą praktika (angl. – *leveraged buyout*).

¹⁰ Šiame straipsnyje įmonių grupių, o ne bendrovių grupių terminas vartojamas dėl dviejų priežasčių. Pirma, šis terminas nusistovėjęs Lietuvos teisės mokslininkų darbuose, antra, šis terminas yra tikslesnis: termino kilmės šalis yra Vokietija, o jos teisinio reguliavimo požiūriu tik kontroliuojami grupės subjektai yra akcinės bendrovės, o kontroliuojantys subjektai gali būti įvairios organizacinės formos, netgi fiziniai asmenys – verslininkai [25, p. 17].

galėjimą *savarankiškai* įgyti teises ir pareigas tuo atveju, jei juridinis asmuo yra tik grupės elementas arba neturi savo savarankiškos valios.

1.2. NAUJOS JURIDINIO ASMENS TEORIJOS POREIKIS

Istorinis juridinio asmens doktrinos aptarimas atskleidė trijų pagrindinių teorijų – agregato, fikcijos ir realybės – nuolatinį koegzistavimą vystantis juridinio asmens institutui. Sunku paneigti šių teorijų reikšmę – jų įtaka akivaizdi net ekonominiam valstybių vystymuisi. Koreliacija tarp politinių ekonomistų išskirtų trijų pažangiausių kapitalistinių visuomenių tipų – liberaliosios,¹¹ korporatyvistinės¹² bei statistinės¹³ – ir jų pripažįstamų juridinio asmens teorijų mokslininkams nekelia abejonių¹⁴. JAV ekonomika ir akcijų rinka 1990 m. išgyveno stulbinamą augimą, palyginti su Europos ir Azijos ekonomikomis, todėl jos juridinio asmens samprata imta laikyti pažangiausia¹⁵. Tačiau po 2001 m. kilus akcijų rinkos krizei pagrįstai imta peržiūrėti akcininkų pirmenybės idėją, rūpinantis kitų interesų grupių, ypač darbuotojų ir kreditorių, interesų apsauga¹⁶.

Nepaneigiant tradicinių teorijų indėlio į juridinio asmens instituto susiformavimą, akivaizdus ir jų metodologinis nepakankamumas. Nors realybės teorijos tikslai atitinka šiuolaikinės apyvartos poreikius, tačiau jos metodologija nukreipta išimtinai į *juridinio asmens ir jo steigėjų santykį* ir negali būti analitinis kitų interesų grupių, susijusių su juridiniu asmeniu (akcininkų, direktorių, darbuotojų ir kreditorių), santykių analizės įrankis. Remiantis realybės teorija negalima paaiškinti (o juo labiau ja grįsti teisinio reguliavimo) ne tik teisiųjų santykių, besiklostančių tarp visų juridinio asmens interesų grupių, bet ir spręsti daugelio kitų problemų: apibrėžti, kurios organizacinės formos turi turėti juridinio asmens statusą, pagrįsti vienanarių bendrovių egzistavimo teisėtumą ar atsakyti į klausimą, kokiais atvejais yra teisėtas rizikos eksternalizavimas, kitaip tariant, ribotos atsakomybės suteikimas juridiniam asmeniui. Bandytas spręsti problemas remiantis realybės teorija

¹¹ Priskiriamos JAV, Jungtinė Karalystė – nereguliuojamos laisvos rinkos kraštai.

¹² Vokietija – organizuotos rinkos ekonomikos kraštas, kur svarbią reikšmę krizių valdyme turi privačios ir viešos organizacijos.

¹³ Prancūzijoje ekonominiai santykiai priklauso nuo hierarchinių valdžios sprendimų sprendžiant koordinacines problemas.

¹⁴ Liberaliosios ekonomikos kraštai, atstovaujami JAV ir UK, kuriems ypač būdinga viešoji kapitalo rinka su patikima akcininkų teisių apsauga, neišvengiamai atiduoda pirmenybę agregato teorijai, geriausiai saugančiai dalyvių interesus. Statistinės ekonomikos modelio Prancūzija, kur egzistuoja glaudus hierarchinis ryšys tarp įmonių ir valstybės, – fikcijos teorijai, o korporatyvistinės Vokietijos ir Japonijos ekonomikos modelis, pasižymintis darbuotojų bei kreditorių teisių apsauga, derybinėmis procedūromis, realinei juridinio asmens teorijai [1, p. 44].

¹⁵ Tradiciškai dominuojanti paradigma JAV bendrovių teisėje buvo agregato teorija, deklaruojanti akcininkų pirmenybę visų kitų interesų turėtojų atžvilgiu. Remiantis šia teorija juridinio asmens valdymo organai yra akcininkų įgaliotiniai ir veikia teisėtai tik tada, jei veikia akcininkų naudai [7, p. 247–328].

¹⁶ Juridinis asmuo suprantamas jau ne tik kaip akcininkų, bet ir visų juridinio asmens interesų grupių įrankis [5, p. 13].

veda į juridinio asmens instituto ontologizavimą. Apie tokios tendencijos pavojus išpėjo jau H. Kelsenas, teigdamas, jog „tai, kad „juridinio asmens“ antropomorfinė metafora yra klaidingai interpretuojama kaip reali esybė, kaip kažkoks antžmogis arba organizmas, yra neleistina mąstymo palengvinimo priemonės arba pagalbinės sąvokos, jurisprudencijos sukurtos tik tam, kad būtų galima paprasčiau ir vaizdingiau aprašyti sudėtingą teisinę situaciją, hipostazę. Toks hipostazavimas ne tik trukdo aprašyti reikiamus faktus, bet ir sukuria tariamų problemų, kurias jurisprudencija beviltiškai mėgina spręsti“ [15, p. 162–163]. Tradicinėmis teorijomis galima pagrįsti bendroesius įstatymų leidėjo tikslus, nes kiekviena jų atstovauja tam tikroms interesų grupėms¹⁷. Tačiau kompleksinio pobūdžio teisinio reguliavimo problemoms spręsti būtina šiuolaikinius sudėtingus juridinio asmens interesų grupių santykius atitinkanti teorija.

1.2.1. Šiuolaikinė juridinio asmens samprata

Nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio teisininkai, matydami tradicinės doktrinos nepakankamumą, ėmė ypač daug dėmesio skirti juridinio asmens, kaip verslo organizavimo formos, prigimties ir sampratos analizei. Nors juridinio asmens sąvoka paprastai vartojama tik teisės moksle, tačiau socialiniai santykiai, reguliuojami šio instituto, neabejotinai buvo ir yra kitų mokslo šakų tyrimų objektas. Ypač daug dėmesio jam skyrė ekonomistai, o jų atliktų tyrimų rezultatai turėjo įtakos teisės teorikų darbams ir teisiniams reguliavimui¹⁸. Mokslininkai, nors ir nevienareikiškai vertindami šią tendenciją, pripažino, kad „šiandien dominuojantis analitinis įrankis bendrovių teisėje yra neoklasikinė ekonomika“ [23]. Todėl ieškant šiuolaikinės juridinio asmens sampratos buvo atsižvelgta į ekonomistų darbus¹⁹. Analizuodami tuos socialinius santykius, kuriuos Lietuvos teisininkai paprastai priskiria juridinio asmens institutui, ekonomistai ir teisininkai vartoja sąvokas „firma“ arba „įmonė“²⁰. Šios sąvokos apibrėžia organizacinę formą,

kuri, įgijusi juridinio asmens statusą ar be jo, vykdo ūkinę-komercinę veiklą.

Ypač didelę įtaką šiuolaikinei juridinio asmens sampratai, suderinančiai realius socialinius santykius ir teisės doktriną, turėjo 1937 m. ekonomisto, Nobelio premijos laureato Ronaldo Coase'o straipsnis „Įmonės prigimtis“ [10, p. 33–55]. Šiame straipsnyje buvo analizuojamas įmonės atsiradimo fenomenas: kodėl rinkos sąlygomis atsiranda centralizuotos institucijos, vadinamos įmonėmis, o ne priešingai – efektyvumo rinkoje siekiama per decentralizuotą rinkos mechanizmą. Į šį klausimą R. Coase'as atsakė, kad pelno maksimizavimas reikalauja, jog rinką pakeistų įmonė tuo atveju, kai naudojimosi rinkos mechanizmu kaina tampa didesnė nei įmonės administravimo išlaidos²¹. Reikšmingiausia šio straipsnio išvalga buvo ta, kad įmonė yra ilgalaikė daugiašalė sutartis, kurioje visi gamybos veiksniai yra susiję su visais kitais indėlio į veiklą faktoriais ir priklausomi nuo jų [10, p. 39–40]. Ši išvalga turėjo lemiamos įtakos šiuolaikinių mokslininkų darbuose dominuojančios juridinio asmens, kaip sutarčių visumos²² (toliau straipsnyje – *sutartinė teorija*), sampratos formavimuisi²³. Remiantis šia teorija juridinis asmuo yra konsensualinių santykių visuma, reguliuojama esamų arba numanomų sutarčių tarp visų juridinio asmens interesų grupių – *inter alia* dalyvių (akcininkų), direktorių, darbuotojų bei kreditorių pagal sutartį [3, p. 517–525]. Kiekvienas juridinio asmens veikloje dalyvaujantis asmuo arba sutinka su standartinėmis sąlygomis, arba papildomai susitaria dėl savo teisių bei jų apsaugos [12, p. 14].

Ekonomistų išvalgos suteikė juridinio asmens koncepcijai naują perspektyvą – nustota dėmesį telkti į steigėjų teisių apsaugos problemas ir į juridinių asmenų pažvelgta kaip į vieną iš veiklos organizavimo formų [26, p. 195]. Rinkos dalyviai siekdami kolegialiai vykdyti tam tikrą veiklą tai gali padaryti dviem būdais: asmeniškai sudarinėti dvišales ar daugiašales sutartis arba kiekvienas iš jų gali sudaryti sutartį su subjektu, kuris koordinuos veiklą, veikdamas pagal savo įgaliojimus. Ši visų dalyvaujančiųjų veikloje atstovė, koordinuojanti veiklą, vadinama *įmone*. Jai perduoti tam tikri sutartyje numatyti dalyvių įgaliojimai ir ji įgyja teises bei pareigas jų atžvilgiu. Teisė supaprastina šio darinio veiklą suteikdama jai juridinio asmens teises. Įmonės juridinė forma tampa jos teisiniu identitetu. Pasirinkdami teisinę formą visi dalyvaujantieji „susitaria“ implicitiškai pasirinkdami jų santykiams taikytinas sutarties sąlygas.

¹⁷ Agregato – dalyvių interesus (prilygindama juridinį asmenį fiziniam asmeniui ir taip paneigdama valstybės teisę riboti juridinio asmens teisumą), fikcijos – valstybės interesą, o realybės – siekia maksimaliai suderinti dalyvių, kreditorių ir trečiųjų asmenų interesus, nepaneigdama valstybės teisės į juridinio asmens veiklos subalansuotą reguliavimą.

¹⁸ Taip pat negalima paneigti ir rinkos poreikių įtakos: poreikis atskirai apskaityti individualios įmonės turą lėmė teisinio reguliavimo pokyčius – individuali įmonė buvo pripažinta juridiniu asmeniu.

¹⁹ Be abejonės, dera kritiškai vertinti bet kokį bandymą konsoliduoti teisės ir ekonomikos mokslo sąvokas – turi išlikti *caveat*, kad ekonominiai ir teisiniai santykiai vis dėlto nesutampa.

²⁰ Lietuvos komercinėje teisėje bei ekonomikos moksle įprasta vartoti sąvoką „įmonė“, todėl šiame darbe vartojamas šis terminas. Sąvoka „įmonė“ vartojama ekonomistams įprasta prasme – kaip tam tikra organizacinė forma. Teisės moksle ir specialiuose atskiras juridinio asmens rūšis reglamentuojančiuose įstatymuose terminas „įmonė“ vartojamas kaip privataus juridinio asmens sinonimas. Civiliniame kodekse vartojama sąvoka „įmonė“ nėra susijusi su juridiniu subjektiškumu: žr. LR CK 1.110 str. 1 d.: „Įmonės ir turtiniai kompleksai: 1. Civilinių teisių objektu gali būti įmonė, kaip verslu užsiimančiam (pelno siekiančiam) asmeniui priklausanti *turto ir turtinių bei neturtinių teisių, skolų ir kitokių pareigų visuma*. Įmonė yra laikoma nekilnojamoju daiktu“.

²¹ H. Demsetzas teigia, kad sandorių kainos teorija turi trūkumų. Pavyzdžiui, nepaaiškina situacijų, kai naudojimosi rinkos mechanizmu kaina lygi nuliui, o administravimo – priešingai, sąlyginai didelė, ir vis dėlto pasirenkama įmonės forma, o ne rinkos mechanizmas [11, 14].

²² Angl. vartojamas „*Nexus of contracts*“ terminas.

²³ Sutartinės teorijos vyravimas bendrovių teisėje visuotinai pripažįstamas teisininkų ir mokslininkų [9, p. 209].

Sutartinė teorija, skirtingai nei realybės²⁴, juridinio asmens teisinio subjektiškumo nelaiko pagrindiniu jo požymiu. Ji neneigia juridinio subjektiškumo teisinės realybės, tačiau jos požiūriu, juridinio asmens subjektiškumas yra dirbtinis, jis yra tik priemonė, supaprastinanti sutarčių visumos atstovavimo teisinius santykius. Tai pripažįsta ir rusų mokslininkas K. Sklovskis. Jis taip pat siūlo traktuoti juridinį asmenį kaip dirbtinį darinį dėl panašių priežasčių. Jo nuomone, būtina pripažinti faktą, jog nauji, reikalaujantys teisinio reguliavimo, santykiai atsirado vėliau, nei susiformavo teisės sistema (arba jei ir tuo pačiu metu, tai tik vėliau buvo pripažinta būtinybė juos teisiškai kvalifikuoti)²⁵. Todėl siekiant suderinti du prieštarigus poreikius – įtraukti į teisinio reguliavimo sritį tam tikrus socialinius santykius ir išlaikyti teisės sisteminį pobūdį bei vientisumą buvo pasiektas kompromisas per dirbtinio darinio implantavimą į teisės sistemą. Dėl juridinio asmens atsiradimo dirbtinumo teisiniai požymiai, priskiriami naujam socialiniam faktui, yra visiškai išstatymų leidėjo diskrecija [29, p. 184]. Todėl apibrėžiant juridinio asmens teisinį subjektiškumą neturėtų būti taikomos nei fizinio asmens, nei asmens apskritai analogijos. Juridinis asmuo yra *sui generis* teisės subjektas, sukurtas socialinių santykių dalyvių patogumui, tačiau jis nėra realus asmuo [12, p. 12]. Juridinis asmuo neturi jokių savarankiškų interesų ir neatlieka veiksmų, atskirų nuo juridiniame asmenyje dalyvaujančių asmenų grupių interesų ir veiksmų. Realybės teorijos pagrindinis postulatų teigia priešingai – juridinis asmuo yra *realus* teisės subjektas.

Sutartinė teorija atsisako traktuoti juridinį asmenį kaip daiktą ir taikyti jam nuosavybės teisės principus [4, p. 485]. Santykius tarp juridinio asmens ir jo steigėjų ji kvalifikuoja kaip sutartinius. Taip, pavyzdžiui, akcininkai sutinka investuoti kapitalą mainais į balsavimo teisę priimant strateginius sprendimus ir išvestinę reikalavimo teisę į bendrovės vertę, o vadovai sutinka vadovauti bendrovei mainais už atlyginimą ir apsaugą [13, p. 329]. Šių sutarčių sąlygos turi būti nustatomos laikantis tam tikrų norminių principų. Pagrindinis jų – sandorių išlaidų minimalizavimo principas. Standartinės sąlygos turi būti tokios, kuriomis sandorį sudarytų dauguma sandorio šalių, jei jie galėtų derėtis, – tai vadinamosios mažoritarinės sąlygos. Šalys, kurioms šios sąlygos tinka, gali jomis naudotis nesiderėdamos, o tos, kurioms reikalingos kitokios nuostatos, turi teisę papildomai tartis [22, p. 80–82]. Mažoritarinės standartinės sąlygos minimalizuoja sandorių išlaidas, nes daugumai rinkos dalyvių ne-

²⁴ Svarbu atskirti juridinio asmens realybės teoriją nuo sutartinės, nors jos turi neabejotinų panašumų – abi pabrėžia faktą, kad juridinis asmuo nėra tik steigėjų valios įrankis. Tačiau esminis šių teorijų skirtumas yra požiūris į juridinio asmens grupių interesų apsaugos mechanizmus: realybės teorija kvestionuoja steigėjų interesų apsaugos pirmenybę prieš kitas interesų grupes ir palaiko subalansuotą teisinį reguliavimą, kildinamą iš juridinio asmens teisinio subjektiškumo *realumo*, o sutartinė teorija nepripažįsta tokios pirmenybės. Jos požiūriu, steigėjai yra tokia pati sutarties šalis kaip ir visos kitos interesų grupės, ir jai taikoma ta pati sutarčių teisės metodologija.

²⁵ Analizuojant juridinio asmens teisinio subjektiškumo dirbtinumą atsisakoma fikcijos termino, kadangi jis jau vartojamas tradicinės *Savingny* juridinio asmens teorijos prasme [29, p. 184].

reikia papildomai sudarinėti daugelio sutarčių, jos paprasčiausiai numanomos pasirenkant vieną ar kitą juridinę formą [4, p. 485].

2. JURIDINIO ASMENS FUNKCIJOS

Ekonomistai nepateikia išsamaus paaiškinimo, kodėl kiekviena produktyvi veikla struktūruojasi į didelius sutarčių blokus, o atstovaujantis šiam blokui subjektas tampa sutarčių su darbuotojais, tiekėjais ar klientais šalimi [14, p. 2]. Tačiau tiek teisininkai, tiek ekonomistai pripažįsta, kad juridinio asmens institutas yra būtina priemonė nuosavybės skirtingų juridinio asmens interesų grupių teisėms apibrėžti²⁶.

Kad organizacinė forma galėtų atlikti šią funkciją, ji turi turėti du esminius požymius. Pirma, joje turi būti aiškiai apibrėžtas sprendimus priimantis organas, galintis atstovauti visam sutarčių blokui. Kitaip tariant, turi būti vienas ar keli asmenys, turintys įgaliojimą įpareigoti organizacinę formą savo sudarytomis sutartimis. Tai – juridinio asmens valdymo organai. Jie gali sutapti su naudos gavėjais ir savininkais, kaip ūkinėje bendrijoje, arba būti nepriklausomi, kaip bendrovėje. Antra, organizacinė forma turi turėti galimybę koku nors būdu užtikrinti savo prievolių vykdymą tam tikrais turiniais aktyvais [26, p. 183]. Fizinis asmuo taip pat turi visus šiuos atributus ir gali veikti kaip įmonė: jis veikia kaip valdymo organas ir naudos gavėjas vienu metu, o jo galimybė užtikrinti prievolės yra lygi jo asmeninio turto dydžiui²⁷. Juridiniai asmenys nuo fizinių skiriasi tuo, kad jų turtas, plačiąja prasme skirtas jų įgyjamoms prievolėms užtikrinti, yra atskirtas nuo naudos gavėjų bei valdymo organų narių turto. Juridinio asmens kreditoriai turi pirmesnę reikalavimo teisę į juridinio asmens turtą nei asmeniniai dalyvio ar valdymo organo nario kreditoriai.

Struktūriniu požiūriu būtina juridinio asmens forma yra tik viena – tokia, kuri gali veiksmingai užtikrinti šiuos juridinio asmens elementus – valdymo organą bei atskirą nuo visų dalyvaujančiųjų juridiniame asmenyje interesų grupių turtą. Be juridinio asmens instituto, kitomis teisinėmis priemonėmis pasiekti tą patį rezultatą būtų labai sunku, o deliktinės ribotos atsakomybės atveju išvis neįmanoma [14, p. 2]. Tiesa, teoriškai būtų galima numatyti kreditorinių reikalavimų eiliškumą sutartyse tarp įmonėje dalyvaujančių asmenų, tačiau praktiškai tai būtų sudėtinga ir neefektyvu (nėra sukurta mechanizmo, kuris leistų verslo kreditoriams įsitikinti, kad asmeniniai dalyvio kreditoriai sutartyje informuoti apie jų reikalavimų pirmenybę). Todėl be juridinio asmens

²⁶ „Juridinio asmens esmė – savininko nuosavybės dalies atidalijimas, kuria apibrėžiamos jo rizikos ir atsakomybės ribos prievolėse, atsirandančiose šio personifikuoto turto vardu“ [29, p. 182].

²⁷ Lietuvos teismų praktika įgyvendina šį požiūrį individualių įmonių bankroto byloje (žr. LAT Teisėjų kolegijos nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-308/2004 m. „kai likviduojama dėl bankroto individuali (personalinė) įmonė, kuri yra neribotos civilinės atsakomybės asmuo (CK 2.50 str. 4 d.), ir nėra šio juridinio asmens dalyvio turto, į kurį gali būti nukreiptas išieškojimas tenkinant šios įmonės kreditorių reikalavimus, laikytina, jog šios įmonės savininko (dalyvio) prievolės prieš įmonės kreditorius pasibaigia (CK 6.128 str. 3 d.)“.

instituto neįmanoma apsaugoti įmonės turto nuo dalyvių asmeninių kreditorių pretenzijų [14, p. 4]. Tačiau ribota atsakomybė yra tik organizacinės formos savybė. Nors ji dažniausiai siejama su juridinio asmens statusu²⁸, ji yra tik išvestinis juridinio asmens požymis, o ne būtinas juridinio asmens instituto elementas [26, p. 183].

2.1. Turto atskirumo ir ribotos atsakomybės santykis

Lietuvos teisės doktrina neskiria dėmesio turto atskirumo ir ribotos atsakomybės sampratų atskyrimui, nors esminiai teisinio reguliavimo pakeitimai tam sukuria visas prielaidas. Iki 2001 m. liepos 1 d. galiojusiam Civiliniame kodekse buvo aiški tendencija įmonėms, turinčioms neribotą atsakomybę (individualiai įmonei ir ūkinei bendrijai) nepriskirti ir juridinio asmens teisių [20, 22, 23 str.]. 1964 m. CK nuosekliai laikytasi idėjos, kad juridinis asmuo yra ribotos atsakomybės. Dabartiniame LR CK ir neribotos atsakomybės organizacinėms formoms suteikiamos juridinio asmens teisės [18, 13 str.], tačiau paliekama galioti bendra taisyklė, kad nesant bendrųjų žalos pagrindų juridinio asmens dalyvis neatsako pagal juridinio asmens prievoles, nebent kitaip nurodyta specialiuose įstatymuose²⁹. Lietuvos mokslinėje literatūroje juridinio asmens samprata aptariama tiesiog apibrėžiant jo požymius. Pateikiama net keletas chrestomatinių šių požymių grupių³⁰. Įsigaliojus 2001 m. CK, kuris iš esmės pakeitė juridinio asmens paradigmą ribotos atsakomybės aspektu, buvo išvengta fundamentalesnės pasikeitimo analizės, apsiribojant dar vienu juridinio asmens požymių aptarimu Kodekso 2 knygos komentare³¹. Įdomu tai, kad *turto atskirumas* buvo įvardytas kaip išvestinis juridinio asmens požymis. Šis skirstymas neatitinka sutartinės juridinio asmens sampratos šalininkų požiūrio, kad *turto atskirumas* yra esminis juridinio asmens požymis. Šis prieštaravimas aiškintinas tuo, kad Komentaro autoriai lingvistiniu požiūriu nepakankamai diferencijavo turto atskirumą ir ribotą atsakomybę. Jau buvo minėta, kad vienas pagrindinių juridinio asmens steigimo tikslų – turto personifikavimas³², t. y. ne tik pavertimas jo kapitalu, bet ir prievolių užtikrinimo priemone kreditoriams. Todėl turto atskirumo savybė yra esminis juridinio asmens požymis [14, p. 4], kuris negali būti užtikrintas grynai sutartinėmis priemonėmis. Per juridinio asmens institutą diversi-

fikuojami potencialūs kreditoriai ir taip atpiginaamas veiklos organizavimas.

Šiuolaikiniai mokslininkai pripažįsta, kad pagrindinė juridinio asmens atliekama funkcija, kurios negali atlikti prievolių teisės priemonės, – sukurti atskirą garantinį fondą juridinio asmens kreditoriams suteikiant jiems pirmenybę prieš asmeninius juridinio asmens savininko kreditorius. Tačiau turto personifikavimas savaime nereiškia, kad juridinis asmuo būtinai turi turėti ribotos atsakomybės privilegiją. Kaip jau buvo minėta, ribota atsakomybė yra organizacinės formos savybė, o ne juridinio asmens požymis. Juk turto atskyrimas nuo dalyvio asmeninių lėšų galimas dviem alternatyviais būdais: pozityviu ir negatyviu [14, p. 8]. H. Hansmannas ir R. Kraakmanas savo straipsnyje „Organizacinės teisės funkcija“ šias dvi turto atskyrimo rūšis apibrėžia taip: „Turto atskyrimas susideda iš dviejų komponentų. Pirmasis – tai tam tikro turtinio vieneto priskyrimas tam tikrai veiklos rūšiai (įmonei) ir atribojimas nuo dalyvio ar valdytojo asmeninių lėšų. Iš esmės tai įgyvendinama pripažinus juridinius asmenis, kurie skiriasi nuo fizinių asmenų, tačiau gali būti nuosavybės teisės subjektais. Jei įmonės organizacine forma pasirinkamas juridinis asmuo, turtas, kurio savininku jis padaromas, tampa savarankišku turtiniu vienetu. Antrasis etapas – dėl juridinio asmens įsteigimo tampa galimas pirmumo teisių į tokius savarankiškus turtinius vienetus perleidimas kreditoriams. Šis pirmumo teisių perleidimas gali įgauti dvi skirtingas formas – pirmoji perleidiama įmonės kreditoriams pirmenybę reikalauti patenkinti jų reikalavimus iš įmonės lėšų pirmiau, nei tai padarys asmeniniai įmonės savininko kreditoriai. Tai vadinamas pozityvusis turtinio vieneto atskyrimas. Antroji turto atskyrimo forma siekia priešingų tikslų – suteikia įmonės savininko asmeniniams kreditoriams pirmenybę prieš įmonės kreditorius siekiant patenkinti reikalavimą iš asmeninio įmonės savininko turto. Jis vadinamas apsauginiu (negatyviu), nes siekia apsaugoti asmeninį įmonės savininko turtą nuo įmonės kreditorių“ [14, p. 4]. Negatyvusis turto atskyrimas galimas tik ribotos atsakomybės juridinių asmenų atveju, tačiau juridinis asmuo gali atlikti savo funkciją ir be negatyviojo turto atskyrimo, naudodamasis tik pozityviu turto atskyrimu.

Lietuvos juridinių asmenų institutas 2001 m. papildytas naujais neribotos atsakomybės juridiniais asmenimis – individualia įmone ir ūkine bendrija, todėl turto atskirumo ir ribotos atsakomybės santykis tapo ypač aktualus Lietuvos teisės mokslui³³. Kokios priežastys lėmė Lietuvos teisinio reguliavimo pokyčius, teisės mokslininkai jau išsakė savo nuomonę: I. Vėgėlė savo monografijoje pabrėžė, kad individualios įmonės priskyrimas juridiniams asmenims yra pažangus, nes supaprastina Europos Sąjungos įmonių teisės nuostatų įgyvendinimą [25]. Nors reforma iš esmės paveikė tik dvi veiklos organizavimo formas, dabar jau – juridinio asmens rūšis, tačiau praplėtus juridinių asmenų sąrašą juridinio asmens samprata pasikeitė iš esmės: ribota atsakomybė,

²⁸ Taip pat ir tiesioginis veiklos apmokestinimas dažnai priskiriamas juridinio asmens požymiams. Tačiau tam tikrų rūšių juridiniai asmenys neapmokestinami tiesiogiai, o tik jų nariai, pavyzdžiui, Europos ekonominių interesų grupė (EEIG), JAV ir Škotijos ūkinės bendrijos, Jungtinės Karalystės ribotos atsakomybės ūkinė bendrija [26, p. 191].

²⁹ „Juridinis asmuo yra savo pavadinimą turinti įmonė, įstaiga ar organizacija, kuri gali savo vardu įgyti ir turėti teises bei pareigas, būti ieškovu ir atsakovu teisme“ [19, 2.33 str. 1 d.] arba [2.50 str. 2 d.].

³⁰ Pvz., [16].

³¹ Komentaro autoriai juridinio asmens požymius skirsto į pirminius ir išvestinius. Pirminiems požymiams priskiria organizacinį *viešumą, civilinį veiksnumą ir teisnumą bei civilinį procesinį teisnumą ir veiksnumą*, o išvestiniams požymiams – turto atskirumą bei juridinio asmens pavadinimą [21, p. 93–96].

³² Plačiau žr.: [16, p. 156].

³³ Žr. [18, 13 str.].

iki tol buvusi esminiu juridinio asmens požymiu, tapo tik išvestiniu elementu – turto atskirumas imtas traktuoti daug plačiau – kaip pozityvus turto personifikavimas³⁴. Juridinis asmuo išlaiko turto atskirumo požymį, tačiau jis reiškia jau ne atsakomybės ribojimą tam tikru turto aktyvu, o tiesiog tai, kad juridinio asmens turtas apskaitomas atskirai nuo įmonės savininko turto³⁵.

Apibendrinus galima teigti, kad istorinė juridinio asmens doktrinos analizė atskleidė visų teorijų priklausomybę nuo laikmečio apyvartos poreikių. Dėl juridinio asmens instituto kompleksinio pobūdžio, jo reguliuojamų santykių sudėtingumo ir nuolatinės transformacijos, kurios padarinys – vis nauji juridinio asmens požymiai, nė viena teorija (nei tradicinė, nei moderni) nėra pajėgi pasiūlyti universalios metodologijos visoms juridinio asmens instituto problemoms spręsti. Kadangi tik XX a. juridinio asmens formą imta visuotinai taikyti verslo organizavimui, nenuostabu, kad imta ieškoti juridinio asmens sampratos, kuri bent iš dalies atitiktų faktinius ekonominius santykius. Pripažinta, kad sutartinė juridinio asmens teorija yra tinkamiausias analitinis įrankis šiuolaikinėms juridinio asmens instituto problemoms nagrinėti.

IŠVADOS

1. Tradicinių (agregato, realybės ir fikcijos) juridinio asmens doktrinų tikslas buvo suteikti metodologinį pagrindą besikeičiančių juridinio asmens ir jo steigėjų santykių analizei. Kadangi socialinės ir teisinės juridinio asmens atsakomybės plėtimas grindžiamas juridinio asmens ir visų kitų interesų grupių santykiu, tradicinės juridinio asmens teorijos mažai kuo gali būti naudingos juridinio asmens ir trečiųjų asmenų santykių analizei.

2. Šiandien vyraujantis analitinis įrankis juridinių asmenų teisėje yra neoklasikinė ekonomika, todėl įmonės teorija turėjo lemiamos įtakos naujos juridinio asmens sampratos formavimuisi. Ja remiantis atsiradusi sutartinė juridinio asmens teorija tapo metodologine juridinio asmens instituto analizės priemone.

3. Šios teorijos autorių požiūriu, juridinis asmuo yra visų juridinio asmens interesų grupių – *inter alia* steigėjų, direktorių, darbuotojų bei savanoriškų kreditorių sutartinių santykių visuma. Kiekvienas dalyvaujantis asmuo arba susitaria dėl savo teisių turinio bei jų apsaugos, arba tiesiog sutinka su standartinėmis sutarties sąlygomis.

Remiantis šia teorija galima konstruktyviai analizuoti visų interesų grupių, kurių teisiniai santykiai atsiranda sandoriais remiantis. Atskirą grupę sudaro kreditoriai iš delikto, kuriems negali būti taikomi sutartinės juridinio asmens teorijos principai.

³⁴ Individualios įmonės turtas yra atskirtas nuo fizinio asmens – įmonininko turto pozityviu būdu, kad taptų savarankiška prievolių užtikrinimo priemone šio juridinio asmens kreditorių atžvilgiu. Taip pat ir ūkinės bendrijos organizacinė forma sukuria specialų turtinį režimą bendrijos dalyvių turtui, įneštam į bendriją, kad šis taptų garantija bendrijos kreditoriams.

³⁵ Plačiau žr.: [16, p. 156].

LITERATŪRA

1. Avi-Yonah, S. R. The Cyclical Transformations of Corporate Form: A Hystorical Perspective on Corporate Social Responsibility. *Michigan Law and Economics Research Paper*, 2005 Feb, Nr. 05-003. <http://ssrn.com/abstract=672601> [žiūrėta 2005 05 10].
2. Avi-Yonah, S. R. Universitas: The Development of Corporate Personality from Labeo to Bartolus. *University of Michigan Law School: University of Michigan John M. Olin Center for Law & Economics Working Paper Series*, 1989, <http://law.bepress.com/umichlwps/olin/art38> [žiūrėta 2005 05 08].
3. Bainbridge, S. M. Abolishing Veil Piercing. *Corporate Practice Commentator*. 2001, Nr. 43.
4. Bainbridge, S. M. Abolishing Veil Piercing. *Journal of Corporation Law*, 2001, Nr.26.
5. Blair, M. M. Directors Duties in Post- Enron World: Why Language Matters. *Wake Forest Law Review*. 2003, Nr. 38.
6. Blair, M. M. Reforming Corporate Governance: What History Can Teach Us. *Georgetown Law and Economics Research Paper*. 2003, Dec. 25, Nr. 485663, <http://ssrn.com/abstract=485663> [žiūrėta 2004 05 06].
7. Blair, M. M.; Stout, L. A. A Team Production Theory of Corporate Law. *Virginia Law Review*. 1999, Vol. 85, Nr. 2. <http://ssrn.com/abstract=425500> [žiūrėta 2004 02 06].
8. Blumberg, Ph. I. *The Law of Corporate Groups: Problems in the Bankruptcy or Reorganization of Parent and Subsidiary Corporations*. Boston/Toronto: Little, Brown and Co., 1985.
9. Brian, R. Ch. Using Theory to Study Law: A Company Law Perspective. *Cambridge Law Journal*. 1999, Nr. 58.
10. Coase, R. H. *The Nature of the Firm, the Firm, the Market, and the Law*. University of Chicago Press, 1988.
11. Demsetz, H. The Theory of the Firm Revisited. *Journal of Law Economics and Organisation*. 1988, Nr. 4.
12. Easterbrook, F. H.; Fischel, D. R. *The Economic Structure of Corporate Law*. Cambridge: Harvard University Press, 1991.
13. Glynn, T. P. Beyond 'Unlimiting' Shareholder Liability: Vicarious Tort Liability for Corporate Officers. *Vanderbilt Law Review*. 2004 March, Vol. 57, No. 2.
14. Hansmann, H.; Kraakman, R. The Essential Role of Organizational Law. *Yale Law Journal*. 2000, Nr. 110.
15. Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
16. Kiršienė, J.; Pakalniškis, V.; Ruškytė, R.; Vitkevičius, P. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. I tomas, Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004.
17. Kriaučiūnas, D. Įmonių grupės: reglamentavimas Europos Bendrijos ir Lietuvos teisėje. *Teisė*, 2001, t. 38.
18. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Žin.* 2000, Nr. VIII – 1864.
19. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (patvirtintas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymu 2000 07 18 Nr. VIII-1864). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74.
20. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (oficialus tekstas su pakeitimais iki 1998 m. rugs. 10 d.). *Žin.* 1964, Nr. 19-138; negalioja nuo 2001 07 01.
21. Mikelėnas, V.; Bartkus, G. ir kt. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002.
22. Ribstein, L. E. Limited Liability and Theories of the Corporation. *Maryland Law Review*. 1991, Nr. 50.

23. Seligman, J. *Progressive Corporate Law*. Lawrence E. Mitchell ed., 1995.
24. U.N. *Transnational Corp. And Mgmt. Div. World Investigative Reporting Magazine Studies*, 1993.
25. Vėgėlė, I. *Įmonėms taikytina teisė ir pirminis steigimasis Europos Bendrijos teisėje*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
26. Vermeulen, E. P. M. *The Evolution of Legal Business Forms in Europe and the United States*. The Hague, New York: Kluwer Law International, 2003.
27. *Western Turf Association v. Greenberg.*, 204 U.S.359, 363 (1907).
28. Кулагин, М. И. Государственно-монополистический капитализм и юридическое лицо. *Избранные труды*. Москва: Статут, 1997.
29. Склоцкий, К. И. *Собственность в гражданском праве*. Москва: Дело, 2000.
30. Суворов, Н. С. *Об юридических лицах по римскому праву*. Москва: Статут, 2000.

bers and creditors, the traditional doctrine of legal entity directed exclusively to the analysis of relations between the legal entity itself and its owners may not serve as a methodology in analyzing the problem of limited liability misuse. The nexus of contracts theory based on the economic theory of enterprise is used as an analytical tool to analyse the issue of legal entity's limited liability. Based on this theory the regime of limited liability is substantiated in regard to creditors the claims of which originate from transactions.

Keywords: Theory of legal entity, nexus of contracts theory, creditor protection, social responsibility of legal entity.

THE DOCTRINE OF LEGAL ENTITY: CONTEMPORARY TENDENCIES

Agnė Tikniūtė *

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

This article approaches an issue of inadequacy of traditional legal entity doctrine in solving contemporary creditor protection problems. Undoubtedly, historically the idea of personhood of legal entity aimed to justify the priority of economic interest against equity requirements. However today such an approach is no longer constructive as it fails to comply with changed social circumstances where the necessity of the protection of third parties from the negligent behaviour of legal entity is evident.

The doctrine of legal entity traditionally pertained on social needs. Seeking to disclose the dependence of legal entity doctrine on the historical circumstances, in the article four key transformations of legal entity that required reviewing the legal entity doctrine are discussed. Three basic theories – the aggregate theory, artificial person, and real entity that have been significant in the development of the doctrine of legal person are introduced.

The article reveals the main reasons why in seeking to solve the problem of risk transfer from legal entity founders to creditors efficiently today it is not enough to review only the traditional doctrine. First of all, contemporary objectives of legal regulation are tremendously different – historically legal entity theories were constructed to substantiate the independence of legal persons from their founders; today this complete independence of legal entity from the shareholders became vicious and should not be fully sustained.

Therefore, proposition is made for an economic concept of legal entity as of nexus of contracts. The methodology of the theory of nexus of contracts, allows drawing a distinction between tort and contract creditors. Limited liability is considered as one of the contract terms between shareholders and creditors.

Conclusion is made, that since the issue of limited liability is the problem of interrelation between legal entity's mem-

* Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Civil and Commercial Law Department, lecturer.